

Huszár Tibor: Történelem és szociológia

Huszár Tibor tanulmánykötete három monográfiát, voltaképpen három könyvet tartalmaz. Az egyik Erdei Ferenc pályakezdő éveiről szól, a másik a magyar értelmiségképződésről, a harmadik a *Korunk* helyét és szerepét elemzi a két világháború közötti magyar progresszióban. A három témának látszólag nem sok köze van egymáshoz, hiszen Erdei Ferenc nem írt a *Korunk*-ba és tán nem is igen olvasta, s nem az értelmiség, hanem a parasztság szociológiája érdekelte tudományos és politikai pályája kezdetén. Huszár Tibor kötetéből azonban kiderül, hogy a három szociológiai téma szervesen együvé tartozik, kiegészíti és értelmezi egymást, mert összeolvasztotta őket a tájainkon történő események sodrása és az általa kiváltott reflexiók ereje. Épp ez a tanulság Huszár könyvének egyik nagy érdeme. De haladjunk szép sorjában, a recenzió szabályai szerint.

A leghosszabb s legalaposabban kidolgozott Huszár hármaskönyvében az Erdei-monográfia. Erdei Ferenc tudósi és politikusi nagysága, szociológiai-szociográfusi gondolatainak ereje és találékonysága napról napra nyilvánvalóbb — legutóbbi szép bizonyítéka Márkus István szemnyitogató *Valóság*-cikke —, nagyon időszerű tehát Huszár elemző monográfiája az Erdei-hatás okáról és forrásvidékeiről. Huszár ugyanis nem csupán műveket elemez, nem egyszerűen egy életút indítékok és tehetőség megszabta kezdő ívét mutatja be. Részletesen megrajzolja a háttereket is, ahonét s amiben Erdei génjünya szikrát fogott s lobogni kezdett, sőt elsősorban épp ezeket a háttereket tárja föl s mutatja be.

A makói diákevek légköréből — Erdei megőrződött naplója segítségével — elsősorban a „baloldali gondolkozású parasztemberek, iparosok, munkások” társaságát s hatását emeli ki, „az illegális KMP-vel kapcsolatban álló makói hagymás családokhoz” fűződő baráti kötelékeket. De jól látja azt is, hogy „Erdei Ferenc lázadása ezekben az években nem mentes vallási motívumoktól. Családjá — mint oly sok korabeli tisztántúli magyar protestáns parasztcsalád — a szó szakrális értelmében nem volt vallásos. Protestantizmusuk testet öltött magatartásukban, belülről vállalt erkölcsi elveikben, dacos magyarságtudatukban. A predestináció elve beleszövődött életük szövetébe, az ételsors feltétel nélküli vállalására kötelezte őket.” Ennek a belső, tartássá erősödött lázadó protestantizmusnak azonban a korabeli református diákmozgalmak még radikalizálódó és balra tolódó formáikban sem szolgálhattak kellő keret gyanánt; az ifjú Erdei Ferenc a polgárosodó parasztcsalád szigorú pályáivén szükségképpen túljutott rajtuk. S lényegében ugyanígy summázható Huszár sokkalta részletesebb analízise a szegedi évekről.

A szegedi egyetemen a húszas-harmincas évek fordulóján s harmincas évek legelején összeverődött radikális fiatalok szerepéről, nézeteiről, viselt dolgairól elég sokat tudunk, hiszen többnyire híres emberekké, a felszabadulás utáni szellemi élet vezető nagyságaivá növekedtek. De éppen ennek az utóéletnek a fényében másul azonban meg óhatatlanul a fiatalok története, s Huszár Tibor nem csekély munkára vállalkozott a különféle hatások, irányzatok, nézetek, viták és krízisek aprólékos és szigorú korhű földerítésével. De kétségkívül megérte a fáradságot, mert az egyetemről s a radikális egyetemisták mozgalmairól és köreiről egyaránt sokkal alaposabb, részletesebb, valószerűbb képet kapunk az eddigiénél. Summázva és egyszerűsítve: Huszár gondos elemzéséből kiegyenlítettebb kép bontakozik ki; kiderülnek az egyetem érdemei, s a kor megszabta keretek közé szorul a fiatalok radikalizmusa. Mert a szegedi Ferenc József Tudományegyetemet a kultusz-kormányzat ugyan kétségkívül a túlságosan radikálisnak ítélt budapesti ellensúlyozásának szánta; de éppen a cél érdekében — kivált a bölcsész- s az orvoskarrá — többnyire kiváló professzorokat nevezett ki, s a szakmai s a véle többnyire összefüggő emberi minőség enyhítette, nem egyszer egyenesen ellenkezőjére fordította a szándékot. „Az Állam- és Jogtudo-

mányi Kar tanári testülete kevésbé neves erőkből verbuválódott. Két tanára azonban, Horváth Barna és Surányi-Unger Tivadar — országos hírnévvel rendelkezett: Erdei Ferenc — fennmaradt jegyzeteinek tanúsága szerint — mindenekelőtt az ő óráikat látogatta rendszeresen.” Tanult tőlük s vitázott nézeteikkel; tanulmányi kötelezettségeit Erdei mindig példásan teljesítette. „Mégis »hivatalos« egyetemi stúdiumai nem játszottak meghatározó szerepet szellemi fejlődésében. Változatlanul erős maradt a szülői ház, a lázadó indulattal megélt tapasztalatok emberformáló hatása, s ez kiegészült az egyetemi társak és a mozgalom iskolájával.” Ezt az iskolát mintaszerű alapossággal ismerteti Huszár; kinyomozza a Bethlen Gábor Kör ideológiai arculatának s törekvéseinek változásait, a Bartha Miklós Társaság terveit és kríziseit, a Művészeti Kollégium szellemi és baráti légkörét. Az utóbbiból elsősorban Reitzer Béla és Bibó István — később is igen erős — hatását emeli ki: „Erdei — Reitzer és Bibó társaságában — nagy energiával veti bele magát az elméleti stúdiumokba, és új utakat keres a társadalmi tények feltérképezéséhez.” A három barát (s a később hozzájuk csatlakozó néprajzosok: Ortutay és Tomori Viola) lényegesen messzibbre jutott a többieknél: termékeny viták és kölcsönhatások kaptatóin a korabeli magyar társadalom kulcskérdéseinek megközelítéséig.

Erdei, akárcsak Bibó, tisztán látta a paraszti életforma tarthatatlanságát, s átalakulásának, illetve megszűnésének történelmi-emberi szükségességét, de — radikálisan elkülönülve „a polgárosodást a »pusztulás« víziójával azonosító romantikus irányzatoktól” — nagyon jól látták és hangsúlyozták azt a szinte kimeríthetetlen emberi energiataralékot is, amit lehetőségként a polgárosuló parasztság demokratikus fejlődése rejt magában. Éppen ez az egészséges „kettős látás” tette lehetővé, hogy a fiatal Erdei Ferenc forradalmian új szemléletre jusson a kor égető gondjaihoz tartozó tanyakérdésben: „... olyan »faluban« születtem — idézi Erdeit Huszár —, ami voltaképpen város, és olyan tanyán dolgoztam ifjúkoromban, ami városnak a tartozéka, s itt kezdődött az én különös történetem a tanyák kérdésével. Első nagy élményem és első felismerésem a társadalmi összefüggésekről az volt, hogy az a tanya, amit én megismertem, nem sorolható a falu változatai közé, s az a »falu«, amelyben felnevelkedtem, éppen azért város, mert tanyái vannak”. A magyar tanya tehát nem „szórványtelepülés”, hanem — néhol igen eredményes — kitörési kísérlet a paraszti élet szorító és nyomorító társadalmi és kulturális megkötöttségeiből, az autochton előföldi magyar urbanizáció nagy találmánya és fontos eszköze. Ez az új tanyaszemlélet s véle szerves összefüggésben a magyar mezőváros témaköre — nagyon jól látja Huszár — alapvető volt Erdei egész városfilozófiája, egész társadalom-elmélete szempontjából. Forrongó és kavargó állapotban, de már érett formában jelentkezik ez az új szemlélet *A makói parasztság társadalomrajzában*. Később majd szélesedik és tisztul Erdei horizontja, szervesebben és teljesebben alkalmazza a marxi tanulságokat s tájékozódást, de már ez a fiatalkori írása szépen mutatja a későbbi nagy társadalomtudóst, aki gondolatait s elméleteit mindig gazdag gazdasági és történelmi anyagra alapozta, s teoretikus konstrukcióit és fogalmait szüntelenül konfrontálta a látott és tapasztalt valósággal. E fiatalkori írásában még „teoretikus vázlatból közeledik a tények világához, de legfontosabb megállapításait nem külföldi forrásművek, hanem *legszemélyesebb* élményanyaga, a *megélt* konfliktushelyzetek ihlették”.

Éppen ebből a szempontból érdekes ebben a kontextusban is Huszár részletes elmarasztaló elemzése a harmincas évek közepének magyar kultúrpolitikájáról, s benne Szekfű Gyula — nagy körültekintéssel, megbecsüléssel és megértéssel vázolt — szerepéről. Jól tudja persze Huszár és kellőképpen dokumentálja, hogy Erdei Ferenc — Reitzer Bélával, Bibó Istvánnal és Németh Lászlóval egyetemben — távolról sem viseltetett ekkora megbecsüléssel és megértéssel Szekfű munkássága és ifjú tudósok színe-javát tömörítő *Magyar Szemléje* iránt; de ez a szembetűnő különbség csak még szebben dokumentálja a konfliktushelyzet „megélttségét”. Erdeinek — akárcsak a többieknek — fényes lehetőségeket kínált a Szemle és teljhatalmú ura, de ő — Németh Lászlóval, Reitzer Bélával és Bibó Istvánnal egyetemben — meg-

fontolást nem ismerő határozottsággal utasította el Szekfű, azaz a *Szemle* hívását és ajánlatait. „A visszaemlékezésekből kideríthetően Erdei már 1934 tavaszán teljes meggyőződéssel vallotta: Szekfű taktikázik, engedményeket tett, de nem adta fel gondolati rendszerét, amelyet 1920 tavaszán a magyar progresszió fő vonulataival szemben fogalmazott meg.” Erdei „álláspontja e tekintetben teljesen egybeesett Németh László későbbi értékelésével... Könyvtárában ma is megtalálható Szekfű *Három Nemzedékének* korabeli kiadása. Jegyzeteiből, a könyv margóján található tömör replikákból, s későbbi leveleiből egyaránt kitetszik: Szekfűt a Habsburg-tör-ténetírás megígéző és ezért kétszeresen veszélyes utóvédharcosának tekintette. Nem osztotta álláspontját sem a liberalizmus, sem Kossuth értékelésében; Tisza István portréját stilizáltnak tartotta, Ady-képe megbotránkozta. A nyugat-európai polgári fejlődés szervességén, illetve a polgári átalakulás hazai megkésétségén medítálva írja külföldi tanulmányútjáról Bibó Istvánnak, 1935. december 24-én: »Újra meg újra lelkesedve gondoltam arra, hogyha Kossuth és Eötvös megcsinálhatták volna a liberális-közneemesi forradalmat, ma de másképp élnénk. — S nekem beszélhet Szekfű, mikor nekünk az kellett volna. S ami rettenetes »liberális« azután jött, akkor se tudtam volna, s ma se tudok mást tenni, mint tiltakozni ellene. S ezt tette városom is ötven éven keresztül, s ezért tartotta Ady Justhot mindenki ellenére az egyetlen politikusnak.«... Erdei Ferenc a Szekfű felkínálta utat zsákutcának tartotta. »Mindezekben az időkben — olvashatjuk Bibó István visszaemlékezésében — a bölcsészeknek a Szekfűvel szemben való indulenciáját mi hárman — Bibó István, Reitzer Béla, Erdei Ferenc — például teljes idegenkedéssel néztük.«»

Erdei Ferenc idegenkedését és tartózkodását — akárcsak Némethét — „nemcsak érzelmi okok motiválták; a szellemtudományi szempont bírálata a Szegedi Fiatalok műhelyvitáiban világlátása lényegéből következett: Szekfű egész vonalát *elvi* meg-gondolásból utasította el”. Huszár Tibor két hosszú, rendkívül gondosan dokumentált fejezetben, változatos forrásanyag alapján igyekszik körülírni s meghatározni azt az elvi-ideológiai álláspontot s változásait, amelynek alapján Erdei elutasította a szellemtudomány szempontjait. Rekonstruálja a fiatal Erdei Ferenc fölfogását a szociológia és a szociográfia főladatáról, módszereiről és szerkezetéről, szembesíti és összeveti társadalomtudományi nézeteit egyrészt Németh László magyarságtudomány-programjával, másrészt a hivatalos marxista közgazdaságtannal és politikával. Németh magyarságtudományából Erdei Ferenc rokonszenvezett a szándékkal és a paraszti alapjaiban testvéri Közép-Kelet-Európa gondolatával, de elutasította a frobeniusi ihletésű sorsértelmezést. A korabeli magyar marxista gondolkozásból elfogadta a tőkés termelés kritikáját, így például Molnár Erik Magyarország agrár-viszonyait elemző tanulmányának tényszerű diagnózisait, de kifogásolta a konkrét tények elhanyagolását absztrakt és abszolutizált elvek kedvéért. Ezért nem tudta elfogadni a KMP agrárpolitikáját sem. „A tőkés kizsákmányolás tényét, a bankuzsora következményeit maga is érzékelte, s a parasztság rétegződését is visszafordíthatatlan folyamatként értékelte. De Erdei a feudális tulajdon- és társadalmi viszonyok jelenlétét a magyar társadalom szöveteiben sokkal jelentősebbnek — s sok vonatkozásban meghatározónak — tekintette, mert úgy vélte: Magyarországon korántsem tekinthető befejezettnek a paraszti »polgárosodás« folyamata. Ezért társult már Szegeden a munkások ügye iránti rokonszenve az illegális kommuniszták bátorsága és elvszerűsége iránti megbecsülése a KMP agrárpolitikájával szembeni kételyekkel, tartózkodással, s végső soron e tény is magyarázza a »szocialista gazdaságtan« hazai művelőivel szembeni fenntartásait.” Az emberek mindennapi életét megjavító és segítő tudományt kívánt látni a magyar gazdaságtudományban Erdei Ferenc, de tudta, hogy „minden tudomány csak akkor szolgálhat jól valamely célt, ha önmagában épül fel a megismerés immanens rendjének szigorúságában, nem vetvén tekintetet a gyakorlati szerep várható következményeire. Élmény és befolyás táplálja a megismerés folyamatát, de elindítván csak mint feltétlenül önmagában megálló ismeret jöhet létre”, idézi a fiatal Erdei (alapvetőként ismertetett) *Magyar gazdaságtudományából* Huszár.

Huszár a fiatal tudós útkereséseit nyugat- és észak-európai tanulmányútjának élményszerű bemutatásával zárja. Pontosabban az utazás egyetlen aspektusát bontja ki Erdei apjához, öccséhez s Bibóhoz írt páratlanul gazdag tematikájú leveleiből: a magyar parasztság sorskérdéseivel viaskodót. Európai útja során egyre erősödött Erdei Ferenc meggyőződése, hogy a paraszti létnek meg kell szűnnie Magyarországon, de azt is mindinkább érezte, hogy nem szabad veszni hagyni a paraszti századok alatt fölhalmozódott emberi erőket. Érzí, hogy ezekkel az erőkkel hátrébról nekirugaszkodva messzibbre ugorhatnánk. Nem nyűgözik le a Nyugaton látottak. Se a gazdagság, se a műveltség. „Szép és főleg nagy dolgok mindezek — írja öccsének. Három, négy, öt nyelven beszélni, ismerni két-három nemzet, de lehetőleg több ételének és italának titkát, tudni egyformán síelni, korcsolyázni, táncolni, úszni, érteni mindenfajta művekhez egy bizonyos módon, s minél több várost úgy ismerni, »hogy mikor Rómában voltam egy nyáron«... Mindez szép. De megátalkodott paraszti elmével fölteszek két, mint a költő mondja, kérdést: de kultúra ez? de élet ez? Könnyű kérdezni, s az ember, ha szokatlan mélységekre nyer bepillantást, kérdéssel felel magának. Az a határozott gyanúm, hogy a kultúra nem egy csomó ismeret és tudás egy rakáson. A kultúra készség, befogadni a világ benyomásait minél torzítatlanabban; teremtés: a fölmerülő világ jelenségeit új rendbe sorakoztatni. — S ez az élet sokkal kevesebb és sokkal több, mint e dzsungel itten. Kevesebb díszlet és több szerep és egy csomó rögtönzés.” Az utazás élményeinek forgatagában Erdei lelkében s agyában a *Parasztok* lázadó szintézise érlelődött. „Mind- eddig nem vettem észre — írja édesapjának —, hogy csak nekem aktuális a parasztlét történelmi értéke, mások számára meg testi-lelki szorongattatása és kézzel fogható nyomorúsága van jelen. S addig dicsérni és számon tartani a paraszti sors értékeit nem lehet, amíg az emberek nyomorúságban élnek benne. Addig lázadni kell, és pusztítani az ilyen múlt minden emlékét. Majd amikor a lázadásunk mindnyájunkat felszabadított, akkor beszélhetünk arról, hogy hogyan lehet az új életbe beépíteni a paraszti kultúra köveit. Csak köveket, s egy új épületbe.”

Ez a „csak köveket s egy új épületbe” viszont a maga mélységesen megélt paraszti kötelmeire épült: „Az én kinyilatkoztató élményem abból folyt, hogy én minden egyéni felszabadultságom ellenére is paraszt vagyok. Én nem tudok pl. úgy élni csak magának az életnek az érzéséért, mint nem parasztok tudnak, s én nem tudok úgy csak önmagamért ismerni és tudományt növelni, én mindig szolgálni akarok valakit, s sajnálom a napot, amikor nem építettem valakit. Mint összes paraszt őseim, csak hogy nem búzát és kukoricát, hanem igazságot és harci eszközöket a sötétség ellen. S legfőképpen: az én egyéni életem annyira hozzákötött minden szá- lálával a parasztkeretekhez, hogy minden tudományom ellenére nem is rendelkezem azokkal az eszközökkel, melyekkel nem parasztul lehet élni.”

Az európai utas kételyeinek, vívódásainak, meggyőződésének s kérdéseinek bemutatása a levelekből — amiket Huszár találóan hasonlít Bölöni Farkas Sándor, Wesselényi Miklós, Széchenyi István útinaplóihoz — vett idézetek sokaságával közvetlen, emberi közelbe hozza a sok tekintetben talányos nagy tudóst, aki a *Parasztok* befejeztén megrendülten s megrendítően vallotta: „... a világot tagadtam, amely úr és paraszt s embernek törekedtem, aki túl van ezeken.”

A világot tagadta a maga módján a *Korunk* is, a világot, melyben élni kényszerült s amit meg akart változtatni. A *Korunkról* és szerkesztőjéről utóbbi idő- kben nálunk s Romániában egyaránt számos kompetens tanulmány jelent meg; az Erdei-monográfiával ellentétben Huszár ezen a területen nem az úttörés, hanem a megszokás nehézségeivel kellett szembenézzen. Úgy oldja meg a feladatot, hogy érzékenyen differenciálja és minősíti a *Korunk* reagálását a világra, melyben élt s hatott. Mindenekelőtt részletesen kidolgozza a magyar progresszió társadalmi és politikai dinamikáját (amit azután az Erdei-monográfiában is hasznosít) és ellenforradalom sokkját követő tájékozódási bizonytalanságokkal, a forradalmi mozgás (nagy világválsággal párhuzamos) előretörésével és kizárólagosságával, s a harmincas évek közepén bekövetkező megtorpanással, amit azután a fasizmusok és a há-

ború fenyegetésének egyre erősödő nyomása alatt nyitás és szélesedő népfront-politika váltott fel. A *Korunk* szervesen és önként illeszkedett ebbe a nagy dinamikába, mely a környező világ megváltoztatására törekedett, s Gaál Gábor szerkesztői nagysága, hogy önként vállalt föladatát — olykor saját munkatársai ellenkezései közepette — mindig érzékenyen, híven, következetesen és irányítóan oldotta meg. Huszár a szigoráról, nyakasságáról s keménységéről híres szerkesztő szellemi arcképén figyelmeztet — Tóth Sándor úttörő Gaál Gábor-monográfiája nyomán — a tolerancia, az értéktisztelet, a nagylelkűség, a szövetségeskeresés (minden igazi szerkesztőben nélkülözhetetlen) vonásaira, melyek kivált a harmincas évek második felében tűntek ki szépen. „Szerkesztői politikájának meghatározó mozzanata — summázza Huszár részletes elemzését — ezekben az években a demokratikus népi erők egységének szorgalmazása. Ezért támogatja, sőt szorgalmazza a tisztázó vitákat, s utasítja el a kölcsönös bizalmatlanságra, természetlen vádaskodásra okot adó írásokat. Ebben az összefüggésben kell értelmeznünk Hatványhoz és Remenyikhez 1937 novemberében, illetve decemberében írt, oly sokszor idézett leveleit, a *Szó Szó* irányvonalával kapcsolatos megjegyzéseit. »Kik maradnak, ha ezeket is leattakírozzuk? Maradunk magunkra, szektárius vajákosokként. Minden ellenvetését értem, minden ellenvetését elfogadom, de tudom, hogy két magyar forradalom elbukott, a régebbiekről nem is beszélve, azért mert a Márciusi Fronttal rokon elemekkel nem volt kapcsolatunk. Nem tudtuk a parasztot megközelíteni. Ezekben most ennek a megközelítésnek a csírája lappang. Ezt a csírat ne lőjük mi szét, várjuk meg, amíg ők maguk szétlészakulnak arra a két természetes arcvonalra, ami bennük egyelőre még gabalyog.«”

A harmadik — a kötetben első — tanulmány középső része lényegében meg arról szól, hogyan kényszerült szembenézni ugyanezzel a kérdéssel a két világháború közötti hivatalos Magyarország. Ez a középső rész tekinthető a tanulmány gerincének, mert az első világháború előtti időket tárgyaló bevezetés inkább csak kérdéseket (de milyen releváns kérdéseket!) sorjáz, a felszabadulás utáni kort pedig lényegében egyetlen (bár alapvető) aspektusból, a mobilitásvizsgálatok szemszögéből tárgyalja Huszár. A két világháború közötti korból azonban széles skálán mutatja be azokat a manipulációkat, ahogyan a Horthy-Magyarország vezetői megpróbálták a régi s a parasztságból verbuválódó értelmiséget saját céljaira betörni, illetve befogni, „történelmi középosztállyá” züllesztetni, s utal rá, bár többnyire inkább kérdések formájában, miként szálltak szembe ezekkel a törekvésekkel a honi progresszió erői. Ugyanez a téma azonban az Erdei-monográfia már említett „kiterő”-ben újra előkerül s még differenciáltabban, úgyhogy jelen összefüggésben — a könyv egyetlen hiányosságaként — legföljebb az említendő, hogy megérné szerbeszámba venni a két világháború közötti Magyarországon a progresszió természetes és gyakorta tudatos szövetségeseként a számban s főleg értékben egyáltalában nem jelentéktelen műszaki, orvosi, természettudományos értelmiséget is. Kell-e azonban mondani, hogy ez az egyetlen „kifogás” inkább csak jelen recenszens lelkiismeretének megnyugtató szolgálat, nehogy Huszár Tibor egyszerre úttörő és összegező tanulmánykötete iránti maradéktalan elismerése önmaga (s mások) előtt gyanússá váljék. Mert maradéktalan elismerést érdemel a könyv: Huszár Tibor Erdei Ferenc jó tanítványául mutatkozik benne. S ez a legtöbb, ami ma társadalomtudományi-szociológiai műről Magyarországon elmondható. (*Magvető.*)

VEKERDI LÁSZLÓ

